

УДК 343.13:343.98:342.7](477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.49>

ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ В РАМКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВВЕДЕННЯМ ВОЄННОГО СТАНУ

Привиденцев О.Г.,
*доктор філософії в галузі права,
асистент кафедри кримінально-правових дисциплін
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-9212-9941*

Артюх Н.Г.,
*здобувачка вищої освіти Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Бадов Р.О.,
*здобувач вищої освіти Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Привиденцев О.Г., Артюх Н.Г., Бадов Р.О. Втручання у приватне спілкування в рамках кримінального провадження: новели законодавства, пов'язані із введенням воєнного стану.

У статті розглядаються новели законодавства України щодо втручання у приватне спілкування, запроваджені в умовах воєнного стану в рамках кримінального процесу. Досліджено основні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві, які розширюють повноваження правоохоронних органів щодо перехоплення, фіксації та аналізу комунікаційних даних осіб. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правового забезпечення цих заходів, а також їх відповідності національним та міжнародним стандартам захисту прав людини. Звертається увагу на проблему балансу між забезпеченням національної безпеки та збереженням конституційних прав громадян на таємницю листування, збереження конфіденційності спілкування та інших форм комунікації. У зв'язку з активним застосуванням інструментів електронного стеження, оперативно-розшукових заходів, зокрема проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та кримінально-процесуальних механізмів збору доказів в умовах збройного конфлікту, виникає ризик надмірного втручання держави у приватне життя осіб. Розглядаються ключові міжнародні нормативно-правові акти, зокрема, Європейська конвенція з прав людини (1950), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), що гарантують право на повагу до приватного життя та кореспонденції, досліджується практика Європейського суду з прав людини щодо допустимих меж обмеження цього права на прикладі конкретних судових прецедентів. У статті аналізуються положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про Національну поліцію», «Про електронні комунікації», «Про захист персональних даних», а також останні законодавчі ініціативи, спрямовані на удосконалення механізмів контролю за втручанням у приватне спілкування. Запропоновано конкретні напрямки реформування правового регулювання для забезпечення дотримання принципів пропорційності, правової визначеності та судового контролю у процесі обмеження права на приватне спілкування та конфіденційності комунікацій. У підсумку зроблено висновки щодо необхідності комплексного вдосконалення законодавства з урахуванням міжнародного досвіду та забезпечення належних гарантій захисту прав громадян навіть в умовах воєнного стану.

Ключові слова: приватне спілкування, воєнний стан, кримінальний процес, таємниця кореспонденції, національна безпека, права людини, негласні слідчі (розшукові) дії.

Pryvydentsev O.G., Artiukh N.G., Badov R.O. Interference with private communication in criminal proceedings: legislative novelties related to the introduction of martial law.

The article examines the novelties of Ukrainian legislation on interference with private communication introduced under martial law within the framework of criminal procedure. The author examines the main changes in the criminal procedure legislation which expand the powers of law enforcement agencies to intercept, record and analyse communication data of individuals. Particular attention is paid to the analysis of the legal framework for these measures, as well as their compliance with national and international human rights standards. Attention is drawn to the problem of the balance between ensuring national security and preserving the constitutional rights of citizens to secrecy of correspondence, confidentiality of communication and other forms of communication. Due to the active use of electronic surveillance tools, operational and investigative measures, including covert investigative (detective) actions, and criminal procedural mechanisms for collecting evidence in the context of armed conflict, there is a risk of excessive state interference in the private life of individuals. The author examines the key international legal instruments, in particular, the European Convention on Human Rights (1950) and the Covenant on Civil and Political Rights (1966), which guarantee the right to respect for private life and correspondence, and studies the case law of the European Court of Human Rights on the permissible limits of restriction of this right on the basis of specific court precedents. The article analyses the provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Laws of Ukraine 'On the National Police', 'On Electronic Communications', 'On Personal Data Protection', as well as recent legislative initiatives aimed at improving the mechanisms of control over interference with private communication. The author proposes specific areas of legal regulation reform to ensure compliance with the principles of proportionality, legal certainty and judicial control in the process of restricting the right to private communication and confidentiality of communications. The author concludes that it is necessary to comprehensively improve legislation with due regard for international experience and ensure adequate guarantees of protection of citizens' rights even under martial law.

Key words: private communication, martial law, criminal procedure, secrecy of correspondence, national security, human rights, covert investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Гарантування прав та свобод громадян набуває ключового значення в умовах особливих правових режимів, які запроваджуються внаслідок кризових ситуацій, що робить неможливим звичайне функціонування суспільства і держави. Воєнний стан в Україні спричинив суттєві зміни в правозастосовній практиці, зокрема щодо втручання в приватне спілкування в межах кримінального провадження. В умовах збройного конфлікту державні органи отримали розширені повноваження у сфері оперативно-розшукової діяльності та кримінального переслідування, що, з одного боку, необхідно для забезпечення національної безпеки та виконання завдань досудового розслідування, а з іншого – породжує ризики порушення конституційних прав осіб на приватність життя. Баланс між ефективністю боротьби зі злочинністю та дотриманням прав людини залишається дискусійним питанням і потребує наукового аналізу, особливо в контексті дотримання міжнародних стандартів прав людини та євроінтеграційних процесів в Україні.

Метою дослідження є аналіз особливостей правового регулювання та практики застосування заходів втручання у приватне спілкування в межах кримінального провадження в умовах воєнного стану, оцінка їх відповідності конституційним гарантіям прав людини та міжнародним стандартам.

Стан опрацювання проблематики. Питання гарантування та дотримання таємниці кореспонденції є предметом наукового аналізу в працях низки дослідників, зокрема В.Т. Маляренка, І.Л. Петрухіна, О.М. Бандурки, В.М. Тертишника. Питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану розглядаються в наукових роботах О.В. Гончар, С.В. Максименко, О.В. Осинської, Н.А. Опанасюк, А.О. Шимчук.

Виклад основного матеріалу. Питання втручання у приватне спілкування в контексті кримінального провадження за умов воєнного стану є однією з найбільш дискусійних проблем сучасної кримінально-процесуальної доктрини. Воєнний стан, введений в Україні 24 лютого 2022 року, зумовив необхідність адаптації законодавства до нових, актуальних загроз національній безпеці, зокрема, через збільшення ризиків шпигунства, тероризму та кіберзлочинності. Конституція України гарантує право кожної особи на приватність життя, зокрема недоторканість житла (ст. 30), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31)

та заборону втручання в особисте та сімейне життя (ст. 32), а їх обмеження дозволяється уповноваженим суб'єктам лише за чітко визначеними у законах підставами [1]. Аналогічні гарантії задекларовані і в міжнародно-правових актах, які ратифіковані Україною, а саме ст. 8 Європейської конвенції з прав людини (1950 р.) [2] та ст. 17 Пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) встановлюють заборону на втручання органів державної влади у приватне життя особи без законних підстав [3]. Таке втручання визнається легітимним лише за умови його передбаченості законом, необхідності в демократичному суспільстві для досягнення суспільно значимих цілей, а саме, національної безпеки, запобігання злочинності, захисту прав третіх осіб, та дотримання принципу пропорційності. Національне законодавство деталізує гарантії через ст. 21 ЗУ «Про інформацію» [4], що визначає конфіденційну інформацію як інформацію з обмеженим доступом, яка може поширюватися за згодою відповідної фізичної чи юридичної особи (окрім суб'єктів владних повноважень) та ЗУ «Про захист персональних даних», який врегульовує обробку даних, включно з комунікаційними[5].

Введення воєнного стану в Україні зумовило необхідність оперативного внесення змін до законодавства, спрямованих на забезпечення національної безпеки. Відповідно, п. 3 Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року було передбачено можливість обмеження права громадян на таємницю телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [6]. Ключовим аспектом є те, що зазначені обмеження мають дискреційний характер – держава може, але не зобов'язана їх застосовувати. Це свідчить про те, що такі заходи не є обов'язковими та мають використовуватися в межах виключної необхідності, з урахуванням принципів пропорційності, який є елементом верховенства права, обґрунтованості і безпосередньої доцільності. Аналогічної позиції дотримується і Ю.О. Фігель та вказує, що «не слід розцінювати введення воєнного стану як автоматичне обмеження усіх прав і свобод людини ...», а лише можливість їх обмежень і «тільки в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення оборони країни і безпеки держави, і в тих межах, яких вимагає гострота стану» [7, с. 229]. Під час дії воєнного стану мають місце не лише законні обмеження права на таємницю кореспонденції. Трапляються випадки втручання і певною мірою порушення такого права, передбачені, зокрема ст. 163 Кримінального кодексу України (далі – КК України), констатує А.В. Левченко [8, с. 413]. Охорона права на приватне спілкування від протиправного посягання в українському правовому полі ґрунтується на комплексі національних кримінально-правових та міжнародних норм. КК України передбачає кримінальну відповідальність за порушення конфіденційності комунікацій, зокрема, ст. 163 КК України встановлює відповідальність за «порушення таємниці листування, телефонних переговорів або інших форм кореспонденції, переданих через засоби зв'язку чи комп'ютерні системи»; ст. 182 КК України забороняє втручання у приватне життя; ст. 359 КК України передбачає покарання за «протиправне використання спеціальних технічних засобів для отримання інформації» [9].

Відповідно до ч. 3 ст. 258 КПК України спілкуванням є «передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу» [10]. Спілкування визначається приватним, якщо відповідає умові того, що «інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб» [10]. Втручання у спілкування в рамках досудового розслідування здійснюється уповноваженими суб'єктами в порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) та виражається у певних формах, що закріплені у ч. 4 ст. 258 КПК України у вигляді вичерпного переліку, а саме: аудіо-, відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем. Варто відразу окреслити, що законодавець розмежував НСРД на 2 види: ті, які пов'язані із втручанням у приватне спілкування (ст. 258–266 КПК України) та інші (ст. 264–275 КПК України) [10]. НСРД, які пов'язані із втручанням у приватне спілкування проводяться виключно на підставі ухвали слідчого судді апеляційної інстанції та в кримінальних провадженнях щодо тяжких і особливо тяжких злочинів, відомості про які неможливо отримати в інший спосіб. Таким чином, забезпечується судовий контроль за дотриманням конституційних прав осіб та неможливості свавільного втручання з боку органів досудового розслідування в приватне життя, а лише за виключної необхідності з метою припинення або встановлення обставин тяжких і особливо тяжких злочинів. В умовах воєнного стану, відповідно до змін, які були внесені до КПК України, а саме п. 2 ч. 1 ст. 615 було закріплено відступ від такої процедури за умови об'єктивної неможливості залучення слідчого

судді, розгляду клопотання про проведення НСРД здійснює керівник органу прокуратури за клопотанням прокурора або слідчого погодженого з прокурором [10]. У такому випадку, керівник органу прокуратури приймає рішення про можливість проведення НСРД у вигляді постанови, а не ухвали, та має зазначити в ній обґрунтування виконання ним повноважень слідчого судді. На нашу думку, можливість відступу від судового контролю за досудовим розслідування в аспекті проведення НСРД в умовах воєнного стану має на меті забезпечити принцип оперативності у важливих випадках. На етапі судового розгляду відповідного кримінального провадження суд повинен детально засвідчитись у дійсній неможливості залучення слідчого судді, а в протилежному випадку - визнати докази, які отримані в ході проведення такої НСРД – недопустимими. Підстави та умови проведення НСРД закріплені в КПК України [3], а порядок її проведення деталізовано Інструкцією про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні [10]. Ст. 255 КПК [3] і п. 6.1 вищезазначеної Інструкції [11] визначають: інформація підлягає знищенню, якщо вона отримана в ході проведення НСРД і не стосується обставин кримінального провадження, що є додатковою процесуальною гарантією забезпечення права особи на приватність комунікації.

Отже, комунікація в кримінальному праві охоплює процес обміну інформацією, який здійснюється або через безпосередню взаємодію між особами, або з використанням технічних засобів зв'язку. Особливість приватного спілкування в тому, що дані передаються та зберігаються в умовах конфіденційності. Такі умови передбачають, по-перше, гарантію захисту від несанкціонованого доступу третіх осіб, і по-друге, створення механізмів для запобігання скоєнню найнебезпечніших кримінальних правопорушень, включаючи ті, що мають кваліфікований склад. Втручання у приватне спілкування здійснюється шляхом проведення НСРД, тимчасового доступу до електронної інформації та персональних даних, огляду мобільних пристроїв та інших засобів комунікації. Запровадження воєнного стану в Україні спричинило розширення повноважень правоохоронних органів у цій сфері. У період дії воєнного стану ЗУ «Про Національну поліцію» зазнав низки змін, що розширюють повноваження правоохоронців. Зокрема, поліцейські отримали право перевіряти документи та фіксувати їх дані, якщо особа має зовнішність, подібну до військовополонених, які самовільно залишили місця утримання (п. 1 ч. 1 ст. 32). Також дозволено зупиняти транспортні засоби за наявності інформації про перебування у них таких осіб [12].

Згідно з оновленою редакцією ст. 40 вищезазначеного закону, до арсеналу поліції включено безпілотні повітряні судна та спеціальні технічні засоби протидії їх застосуванню. Технічні пристрої, зокрема для фіксації правопорушень або виявлення небезпечних речовин, дозволено розміщувати на одязі, безпілотниках, транспорті, суднах або навколо об'єктів, навіть без спеціальних розпізнавальних знаків [12]. Подібні інструменти, хоч і спрямовані на протидію злочинності, фактично призводять до масштабної обробки персональних даних, що потребує додаткового нормативного врегулювання. Наприклад, фіксація приватних повідомлень під час огляду електронних пристроїв залишається юридично нечіткою: КПК не визначає межі використання таких даних, що може суперечити Закону України «Про захист персональних даних» [5].

Зміни в Кримінальному процесуальному кодексі, зокрема Закони України № 2111-IX від 03.03.2022 [13] та № 2137-IX від 15.03.2022 [14], спрощують слідчі розшукові дії в умовах воєнного стану. Вони регулюють огляд місця події, обшуки, доступ до комп'ютерних систем і копіювання записів з пристроїв спостереження. Огляд комп'ютерних даних тепер може проводитись прокурором або слідчим і фіксуватися будь-яким способом (фото, відео, протокол). Проте правові аспекти, пов'язані з документуванням персональних даних або фіксацією конфіденційної комунікації в контексті таких дій, залишаються предметом нормативної невизначеності, що створює певні прогалини у регулюванні відповідних процедур.

Міжнародний досвід, а саме судова практика ЄСПЛ демонструє, що навіть у контексті загроз національній безпеці держава зобов'язана забезпечувати чіткі процедурні гарантії, незалежний нагляд і ефективні механізми захисту прав особистості. Зокрема, у справі «Клас та інші проти Німеччини» (*Klass and Others v. Germany*, 1978, № 5029/71) група громадян Німеччини оскаржила законодавство, яке дозволяло спецслужбам прослуховувати телефонні розмови та перехоплювати кореспонденцію без повідомлення особи, якщо це було необхідно для національної безпеки. Заявники стверджували, що такі заходи порушують їхнє право на повагу до приватного життя та кореспонденції. Суд визнав, що система таємного спостереження може бути допустимою, якщо вона спрямована на захист демократії від загроз, наприклад, тероризму чи шпигунства. Водночас

ЄСПЛ підкреслив, що такі заходи повинні мати чіткі законодавчі межі та бути під контролем незалежного органу. Суд постановив, що втручання у приватне спілкування в даному випадку було виправданим і не порушило статтю 8 ЄКПЛ. Це рішення заклало основи для подальшого розвитку практики ЄСПЛ щодо законності прослуховування [15].

Ще одним визначальним судовим прецедентом стало рішення у справі «Копланд проти Сполученого Королівства» (Copland v. United Kingdom, 2007, № 62617/00). Лінда Копланд працювала в одному з державних навчальних закладів. Її керівництво таємно відслідковувало телефонні дзвінки, електронні листи та інтернет-активність, щоб перевірити, чи не використовує вона службові ресурси в особистих цілях. Суд встановив, що держава не має права здійснювати моніторинг електронних комунікацій працівників без їхньої згоди або законного регулювання, а також наголосив, що відсутність чіткого законодавчого регулювання даного питання означає порушення статті 8 ЄКПЛ. Суд не прийняв аргумент уряду, що такий контроль здійснювався в інтересах роботодавця, адже Лінда Копланд не була попереджена про можливість моніторингу [16].

Аналізуючи дані рішення, можна дійти висновку про те, що ЄСПЛ розглядає втручання у приватне спілкування першочергово через призму законності. Держава має право обмежувати приватне спілкування у виняткових випадках і тільки за певних умов.

Висновки. Право особи на приватне життя, зокрема і на конфіденційність спілкування, гарантовано як на рівні національних нормативно-правових актів, так і міжнародних, які були ратифіковані Україною. Обмеження відповідного права можливе у визначених законом випадках, зокрема в порядку проведення НСРД. В умовах воєнного стану спостерігається тенденція до розширення повноважень органів досудового розслідування, у тому числі й за рахунок обмеження судового контролю за проведенням НСРД у випадку об'єктивної неможливості залучення слідчого судді. З одного боку, запроваджені заходи спрямовані на забезпечення національної безпеки, ефективного розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, адаптуючись під умови воєнного стану. З іншого боку, не можна виключати ймовірність свавільного порушення приватного спілкування з боку окремих службових осіб шляхом зловживання виключними права та перевищення владних повноважень в умовах воєнного стану, що, в свою чергу, потребує перевірки факту об'єктивної неможливості залучення слідчого судді при наданні санкції керівником органу прокуратури на проведення окремих НСРД в рамках судового розгляду конкретного кримінального провадження. Тягар доведення відповідної обставини необхідно покласти на сторону обвинувачення як умову допустимості зібраних доказів в ході проведення відповідної НСРД. З метою дотримання балансу між потребами безпеки та гарантіями прав людини постає нагальна потреба в уточненні норм кримінального процесуального законодавства щодо меж та умов доступу до приватних комунікацій в умовах особливих правових режимів, а також гарантування права на оскарження дій правоохоронних органів у разі необґрунтованого втручання в приватне життя. При цьому, основним критерієм має залишатися принцип правової визначеності, відповідно до якого особа повинна чітко розуміти, за яких умов і у яких випадках її право на приватне спілкування може бути обмежене, що є фундаментальним елементом правової системи демократичної держави. Важливо, щоб будь-які обмеження прав були пропорційними, обґрунтованими та застосовувалися лише в межах виключної необхідності, що забезпечить баланс між національною безпекою та дотриманням прав осіб на приватне спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966р. ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
4. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 48, ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

5. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 34, ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року. № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
7. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія «Юридична». 2015. Вип. 2. С. 222–230.
8. Левченко А.В. Можливість втручання у право на таємницю кореспонденції як спосіб отримання доказів у період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: ПРАВО. 2022. № 70. С. 411–416. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259354>.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
11. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затв. Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5.
12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41, ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 року № 2111-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text>.
14. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15 березня 2022 року № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.
15. Case of Klass and Others v. Germany (Application № 5029/71): Judgment European Court of Human Rights from 6 September 1978. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22item id%22:\[%22001-57510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22item id%22:[%22001-57510%22]}).
16. Case of Copland v. The United Kingdom (Application № 62617/00): Judgment European Court of Human Rights from 3 April 2007. URL: <https://lawyer.khpg.org/1528863889>.